

A keserűség és a forma

1. „Kedves Fiaim! Ha megvan a cséplés és még eső lesz, az ugarhatárban a földet boronáljátok el, hogy a vetést idejében lehessen elvégezni, mert az a legfontosabb. Gálhegy elejébe vessetek fehér kalászos búzát, a Hegyhátra régifajtát (ha addig nem mennék haza).“

2. „10 napja, hogy az ágyam nincsen megvetve, de világért sem a szövőés ártott meg, inkább a nagypénteki és szombati sok munka és az, hogy az én szívem azóta fáj, amióta egyszer hirtelen temettünk... de remélem a javulást azért, mert az én testi két fő erőm most is meg van, enni és aludni jól tudok egy pár nap óta, csak nagyon gyenge vagyok...“

3. „Kgmtek az Exponsten megölk szókkal és szándékkal halálosan megtámadták, Ebbéli Kgmtek hallatlan violentiáját, az megeshető ilyen színű tumultatiókat és fegyverkezéseket megelőzendő, a Tékintetes Nemes Szék elébe terjesztettük, remélvén, hogy a' T. N. Szék előtt ebben esett nagy megbántódásunknak, sok káros és bajos dolgainknak hamarabb s kívánatosabban végét érjük. Méltatlan alázatos szolgáló Homoród Almásznak lakosi közönségesen...“

4. Hiába minden. A kerekded formán áttör a tagolatlan panasz, az epikai öntudat sárból világot gyúró lendülete lekókad, a szellem titkolt utópiája a formálható és formálandó világról — a mű — szétbomlik, csak a nyelv ereje marad, ha marad: levelet írni, krónikát, folyamodványt, adóbevallást. Az írástudók és a szegények: nehéz szövetség volt ez mindig. Tolsztoj sem kiváltképpen író volt már, amikor szíve igazán megeseett a parasztjain, inkább amolyan prédikátor. A *Puszták népe* nem regény. Pedig a forma megvolt, s kezelni is tudták. De a magaskultúra kanonikus műformái vagy az emberi természet katalógusát nyújtva építették újjá emberi nemünk történetét, vagy e történet értelmezéséhez szolgáltattak buzdító szózatot. *Háború és béke*, *Feltámadás*: különböző dolgok ezek. A tendencia-regény (vö. Bahtyin tanulmányával: *Világosság*, 1975. 4., 5.) már a populáris erkölcsfilozófiához és a szociográfiához közeledik. Nálunk is a szocialista politikai tézis-regény és tézis-novella — esztétikailag — a dokumentum nyers föltörését készítette elő.

Szabó Gyula, akinek a könyvéről* az alábbiakban szó lesz, tapasztalatait az 50-es évektől kezdve szintén a hagyományos

realista kispróza kánon, az erkölcsi és politikai optimizmus szellemében formálta meg, majd megírta a *Gondos atyafiság* című ismert regényt, az aprózó, tempós, ráérős mondat nagy stílárius diadalait sikerítvén így. Írt azóta moralizáló, nemesen érzelmes regényt, keményen megkálapált elbeszéléseket, mi egyebet. Ebben az ügyetlenül szerkesztett könyvben is még ott van mutatóba egynéhány a régi novellákból, mintha nem volna mersze a kiadónak vékony kötetekhez. A lényeg az, hogy ennek az egész, földrészünkön igen elterjedt irodalomnak jelentkezett a visszája is: nem véletlen, hogy a népies idill egykori kismesterénél, Sütő Andrásnál, akinek a műve (*Anyám könnyű álmat ígér*) eszmeileg is, esztétikailag is korszakhatár irodalmunkban — és a paraszti epika egykoron fölkennt, majd („árbc tövében árnyék a mérce”, ugye) megpiricskeltett bajnokánál, Szabó Gyulánál. Elmondani az igazat: nem kiválólag művészi, hanem morális indíték, formát bontó szándék.

5. Szabó Gyula vallomásainak hatása nem különösképpen irodalmi természetű: modelleket épít ugyan, de ezeket nem a környezet- és lélekrajz töle megszokott eszközeivel vési gondosan emlékezetünkbe, hanem idézettel, közvetlen elbeszéléssel (oratio recta, de pszichológiai értelemben is...!), a tények megválogatásának engedékeny pedagógiájával. Közvetlenül hat meg, közvetlenül adja számunkra szülei csodálatos emberi alakját, közvetlenül panasolja az elpanaszolni valót, közvetlenül hívja ki az állásfoglalást, és közvetlenül legyint is rá mindjárt. A kritikust olyasmire kényszeríti, amit az nem kedvel: bele kell nyúlnom a műbe, nem a mű, hanem Kurta Szabó Mózes gondjával-bajával kell foglalkoznom, aki az írónak édesatyja, a legtökéletesebb kultúrember, akiről valaha is hallottam, a mértéktartásnak, a tapintatnak, az iróniának, a szelid jóságának és a distanciának olyan példája, akit Castiglione és Balthasar Gracián is megirigyelhetne, holott (holott?) székely földműves volt, nem pedig *udvari ember*. Ott van az aggódó anya, a reszkető, az adakozó, a bánatosán humorizáló. És ott van Buccow tábornok, a vérnősző barom, a tömeggyilkos, a rabló. Az igyekvő, megbántott ösök. A passzívan morgoló századok. A beszolgáltatás. Az áruhiány. Ott vannak a típusok, a tények, a természet, a történelem, a pátosz: a regény megannyi kelléke. De a cselekmény

* Gólya szállt a csűrre. Novellák, emlékezések, vallomások. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

nem indul be, az irattárból előkotort meghatározható, dühítő, érdektelen, komikus, földöntúlian közömbös adatok maradnak, az alakok meréven állnak, mint egy ikon félénk pásztorai. Ördög vigye a cselekményt — vélhette a szerző —, ne vették volna el jogtalanul az adószedők a legjobb rend ruhámat. Siculicidium, értik? Nahát.

6. A regény tulajdonképpen nem művészet. Olyan, mint a televízió: társadalmi intézmény a szabad idő kulturálan és erkölcsileg szabályozott eltöltésére. Természetesen művészet is előfordul benne, akár a tévében — beleiktatják. Már az eposz is inkább a kollektív emlékezet, a közösséget összetartó névtelen tanítómester, a kultuszt indokló genealógiai történet funkcióját töltötte volt be. Minden reform ellenére, amit a regényírásban bevezettek, a nagyepika még mindig evilági eszkatologikus váradalmakhoz (életút, karrier, föloldódás a történelmi elemekben), az autonóm emberi egyéniség mítoszához (egyénítés, pszichológia) és bizonyos romantikus politikai szerepképzetekhez (parabola) kapcsolódik.

Furcsa módon a regény monstre apparátusával szemben igazi művészi kezdemények a dokumentum-prózában kezdenek alakulni. (A novelláról itt nem szólok, ott a lekerekítés nem beavatkozás, kényszer, represszió, mint a hitelét vesztett modern nagyregényben.) Említettem, hogy Szabó Gyula emlékezéseiben meréven állnak az alakok: nem indul be az epepeia gépezete. A példás ember nem jár végig semmiféle utat: csak *van*. Az író számára még inkább *van*, mint számunkra, a személyes ismeretség révén. Nem derül ki semmi.

Csak annyi, hogy: éltünk, élünk. S az igazi művészi fluidum, mint a nagy versekben: a hiány. Az az érzélem, amely az egész tövel-heggyel összehordott, alig-alig megszerkesztett, elsimított anyagot élteti és alakítja — névtelen. Ezzel szemben kimondatik a részvét, a fölháborodás, a belenyugvás, az enyhe gúny, néven neveztetik a szegénység, az elnyomatás, a szellemi szükségesség, az animális életben föllelhető gyönyörű vigasz, értetlen patakok, néma kaszálók, pipáló hegycsúcsok, az egész ostoba természet.

7. A Művészet ebben a hagyományhoz oly erősen kapcsolódó, paraszti terhekhez hordozó könyvben a gesztus. A néma gesztus. Tenyerünkön az, amit odavetünk.

„...olyan boldogok voltunk — írta valamikor nagyon rég az anya —, hogy olyan jól megirtál mindent, adja a jó Isten, hogy legyen egy kis szerencséd a pályád választásában és adjon neked is erőt, egészséget a megfutasára, még csak tanácsot se tudunk volna adni, ugye, te kellett döncs sorsod felett s reméljük, hogy jól meg gondoltad, hogy mit csinálj, én most is csak azt írhatom, hogy vigyázz az idegeidre, szakassz időt szórakozásra is közbe, mikor el olvastuk a leveled, elő kerestem az utunkban Nagy István cikkét és apád el olvasta és úgy véltük, hogy nem írtál elég osztályharcot bele az elbeszéléseidbe, hát elég jól kell ügyelj, édes fiam, az írásaidra, most már itt is elég jól olvassák, mindig van a börtön... a mezőről be takarodtunk egyébbel, csak a kóro van még oda, elég szépen lett törrökbúza, 4 jó szekérrel lett, krumpli lett 30 zsákkal, búzát 120 kilót vissza kaptunk vetőmag szerint.“

Tamás Gáspár Miklós

Iuliu Albini: Utak kereszteződése

